

5 Дәріс. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік белгілері

Қысқаша сипаттама

Қылмыстық құқықтағы қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің түсінігі. Қылмыстық заң қылмыстық-құқықтық қорғалатын объектілер туралы.

Қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің түрлері. Қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы объектісі. Қылмыстық құқық бұзушылықтың тектік (арнаулы) объектісі және оның Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімін жүйелеу үшін маңызы. Қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі және оның жасалған іс-әрекетті саралаудағы мәні.

Көпобъектілі қылмыстық құқық бұзушылықтар. Негізгі, қосымша және факультативті объектілер.

Қылмыстық құқық бұзушылық заты және оның саралаудағы мәні. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі мен затының арақатынасы.

Кілт сөздер: объект, тікелей объект, факультативті объектілер

Мақсаты: қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің түсінігін және маңызын біледі; қылмыстық құқық бұзушылық объекттерінің түрлерін біледі; қылмыстық құқық бұзушылық объектісін сипаттайтын белгілерді біледі;

Жоспар:

- 1. Қылмыс объектісінің түсінігі және мәні**
- 2. Қылмыс объектілерін жіктеу**
- 3. Қылмыстың заты, оның объектіден айырмашылығы**
- 4. Объективтік жақтың түсінігі және мәні**
- 5. Қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) пен зардаптың арасындағы себепті байланыс**
- 6. Қылмыс құрамының объективтік жағының факультативті белгілері**

1. Қылмыс объектісінің түсінігі және мәні

Қылмыстың объектісі- қылмыстық іс-әрекет залал келтіретін немесе нақты залал келтіру қаупін туғызатын, қылмыстық заңның қорғауындағы қоғамдық қатынастар.

Қылмыстық кодекс қылмыстық заңмен қорғалатын объектілерді олардың маңыздылығына қарай атап өтеді. Сондықтан да бірінші орынға ең жоғарғы құндылық ретінде және қорғаудың анағұрлым маңызды объектісі ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қойылған.

Объектілердің тізбесі тұрақсыз болып табылады, себебі олар нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастардың дамуы мен өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Сондықтан уақыт өте келе қылмыстық құқықпен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жаңа топтары пайда болады, ал белгілі бір қоғамдық қатынастарға қол сұққан бұрынғы іс-әрекеттер декриминализацияланады, яғни қылмыс қатарынан алынып тасталады.

Қылмыс объектісінің мәні біріншіден, ол қылмыс құрамы элементінің бір түрі болып табылатындығымен анықталады. Сондықтан тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін оның іс-әрекеті қандай қоғамдық қатынастарға зиян келтіргенін анықтау қажет. Объектінің жоқ болуы, қылмыстық жауаптылықты жояды, себебі қылмыс құрамы элементінің біреуі жоқ болып саналады.

Екіншіден, қылмыстың объектісі басқа элементтері бойынша бір-бірімен сәйкес келетін қылмыстарды бір-бірінен бөлуге мүмкіндік береді. Мысалы, қылмыстың объектісі не болып табылғандығына байланысты адам өлтіруді жәбірленушінің өліміне алып келген

денсаулыққа ауыр зиян келтіруден айыруға болады, себебі адам өлтірудің объектісі- адамның өмірі, ал зиян келтірудің объектісі- денсаулық.

Қылмыс объектісінің мәні - зиян келтірілген объект неғұрлым маңызды болса, соғұрлым оған тағайындалатын жаза ауыр болады. Мысалы, өлім жазасын қолдану жеке адамға қарсы қылмыс жасағанда қолданылуы мүмкін.

2. Қылмыс объектілерін жіктеу

Объектілерді түрлерге жіктеу қылмыстық қол сұғушылық болатын қоғамдық қатынастардың шеңберіне байланысты.

Осыған байланысты олар келесідей бөлінеді: жалпы объект, тектік объект, тікелей объект.

Жалпы объект – бұл қылмыстық заңмен қорғалатын барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығын.

Тектік объект- біртекті қылмыстар қол сұғатын бір топтағы бір-бірімен байланысты қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Тектік объект-қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімін тарауларға бөлудің критерийі болып табылады.

Тікелей объект- бұл қылмыс оған зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызатын нақты қоғамдық қатынастар. Тікелей объект бойынша Қылмыстық кодекс баптарға бөлінеді.

Тікелей объект төмендегідей болуы мүмкін:

- Негізгі, егер ол тектік объектімен мазмұны бойынша сәйкес келсе (мысалы алаяқтықтың объектісі);

- Қосымша, егер жасалған қылмыс басқа негізгі объектіге бағытталып, сонда да міндетті түрде оған зиян келтірсе. Мысалы, қарақшылық меншікке де, адамның денсаулығына да қол сұғады, алайда бұл жерде негізгі объект болып меншіктік қатынастар, ал қосымша объект болып адамның денсаулығы танылады, себебі қарақшылықтың мақсаты бөтеннің мүлкін иелену.

Факультативті тікелей объект- бұл зиян келтірілетін нақты қоғамдық қатынастар, алайда баптың шегінде ол қарастырылмайды. Мысалы, тонаудың негізгі объектісі- меншіктік қатынастар, ал факультативті объектісі- жәбірленушінің физикалық және психикалық қол сұғылмаушылығы, себебі тонау күш қолданып немесе күш қолданамын деп қорқытумен біріктірілуі мүмкін.

3. Қылмыстың заты, оның объектіден айырмашылығы

Қылмыстың затын қылмыстың объектісінен қоғамдық қатынастардың топтары ретінде айыру қажет. Қылмыстың заты- бұл оған қарсы қылмыстық іс-әрекет жасалатын мүлік.

Қылмыстардың барлығы сыртқы әлемнің заттарына әсер ету жолымен жасала бермейді, сондықтан да қылмыстың заты қылмыс құрамының факультативті белгісі болып табылады.

Мысалы, ұрлықтың объектісі- меншіктік қатынастар, ал пәні болып нақты жылжитын немесе жылжымайтын мүлік: ақша, бағалы қағаздар, көлік құралдары және т.б. танылады. Егер қылмыстың объектісіне зиян әрқашан кез-келген қылмыстармен келтірілсе, жалпы ереже бойынша қылмыстың заты ешқандай зиянға ұшырамайды.

Қылмыстың затын, жасалған қылмыс нәтижесінде физикалық не моральдық залалға ұшыраған, физикалық тұлға болып табылатын жәбірленушіден де, сондай-ақ олардың көмегімен жасалған қылмыстың құралы мен амалдарынан айыра білу қажет.

4. Объективтік жақтың түсінігі және мәні

Қылмыстың объективтік жағы- бұл жасалған қылмыстық іс-әрекеттің процесін сипаттайтын қылмыстың сыртқы көрінісі. Қылмыстың объективтік жағының белгілеріне:

қоғамға қауіпті іс-әрекет, қоғамға қауіпті зардаптар, себепті байланыс, қылмысты жасау тәсілі, қылмысты жасаудың орны, уақыты, құралдары мен амалдары жатады.

Аталған белгілердің ішінде қоғамға қауіпті іс-әрекет қана қылмыстың объективтік жағының белгісі болып табылады.

Қылмыстың объективтік жағының мәні:

- қылмыс құрамы элементтерінің бірі болып табылады, сондықтан да нақты іс-әрекетте қылмыстың объективтік жағының белгілерін анықтамау, қылмыстық жауаптылықты жояды;

- қылмыс құрамының басқа белгілері мен элементтерімен сәйкес келетін қылмыстарды бір-бірінен айыруға мүмкіндік береді. Мысалы, тонау мен қарақшылық негізгі объект бойынша да, субъектісі бойынша да, субъективтік жағынан да өзара ұқсайды, алайда бұл қылмыстарды жасаудың амалдары өзгеше, бұл тонау мен қарақшылықтың қылмыс құрамдары әртүрлі екендігін көрсетеді;

- объективтік жақтың мәні, сонымен қатар қылмысты дұрыс саралау үшін, сәйкес бапта үнемі көрсетіле бермейтін нақты қылмыстың барлық белгілерін анықтау қажеттілігімен шартталады. Объективтік жақтың белгілері әрдайым диспозицияда толықтай көрініс табады, сондықтан да қылмыстың объектісін, кінә нысанын, қылмыс субъектісінің ерекшеліктерін және т.б. қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында көрсетілмеген кезде, оларды анықтауға мүмкіндік береді.

Қоғамға қауіпті іс-әрекет қылмыстың объективтік жағының бірден-бір міндетті белгісі болып табылады.

Қылмыстық іс-әрекеттің заңи белгілеріне келесілер жатады:

- Қоғамға қауіптілік. Іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі, оның қылмыстық заңмен қорғалатын объектілерге зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызуын білдіреді. Қоғамға қауіптілік мен оның дәрежесі, құқықбұзушылықты қылмыстарға, әкімшілік және азаматтық-құқықтық деликтілерге, сондай-ақ тәртіптік теріс қылықтарға бөлудің критерийі болып табылады;

- Құқыққа қайшылық. Бұл дегеніміз, нақты іс-әрекетті жасау, қылмыстық заңның тиісті бабымен тыйым салынғандығын білдіреді;

- Саналы жасалуы. Аталған белгі тұлға қоғамдық қауіпті іс-әрекетті, оның нақты мазмұны мен мүмкін болатын зардаптардың сипатын түсіне отырып, қалыпты психикалық жағдайда жасауын білдіреді. Әйтпегенде, іс-әрекет қылмыс болып танылмайды, себебі Қылмыстық кодекске сәйкес, егер әрекет жасаған адам өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) қоғамдық қауіптілігін ұғынбаған және істің мән-жайы бойынша ұғына алмаған болса, не қоғамдық қауіпті зардаптардың пайда болуы мүмкін екенін алдын ала білмесе және істің мән-жайы бойынша оларды алдын ала білуге тиіс болмаса немесе білуі мүмкін болмаса, әрекет жазықсыз жасалған деп танылады;

– Іс-әрекеттің ерікті сипаты. Тұлғаның өзінің әрекетін басқара алмай жасаған іс-әрекеті, қоғамдық қауіпті болып саналмайды. Сондықтан да егер зиян еңсерілмейтін күштің және т.б. әсерінен, физикалық не психикалық мәжбүрлеу арқылы жасалса, тұлға қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Қоғамға қауіпті іс-әрекет екі нысанда жасалуы мүмкін: әрекетпен немесе әрекетсіздікпен.

Әрекет- бұл қол сұғатын объектіге (адам өлтіру, ұрлық және т.б.) физикалық әсер етуден пайда болатын тұлғаның белсенді іс-қимылы. Әрекет сондай-ақ ауызша немесе жазбаша нысанда білдірілуі мүмкін, мысалы: қорлау, өлтірумен қорқыту, қызметтік жалғандық жасау және т.б.

Әрекетсіздік- іс-әрекеттің бәсең нысаны, себебі аталған жағдайда кінәлі тұлға ол жасауы қажет болып жасай алатын әрекет жасаудан жалтарады (тыйылады). Қылмыстық әрекетсіздік кезінде, ең бастысы тұлғаның белгілі бір жағдаймен әрекет ету міндетін анықтау қажет. Мұндай міндет тұлғаға нормативтік актінің, шарттың нұсқауымен немесе туыстық қатынастармен келісілуі, қызметтік жағдаймен не басқа да негіздермен жүктелуі мүмкін.

Әрекетсіздік, талап етіліп отырған іс-әрекетті жасамаудан тұрса, онда айқын болып саналады, бұл мысалы қауіпті жағдайда қалдыру кезінде көрініс табады. Айқын әрекетсіздік өте бәсең болып табылады. Аралас әрекетсіздік талап етіліп отырған іс-әрекеттерді ішінара орындау не оларды дұрыс орындамаумен сипатталады, мысалы- немқұрайлылық.

5. Қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) пен зардаптың арасындағы себепті байланыс

Қоғамға қауіпті іс-әрекеттің зардаптары- бұл қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, қылмыс жасаудың нәтижесінде келтірілген елеулі зиян.

Келтірілген зиянның сипатына қарай қоғамдық қауіпті зардаптар материалдық не материалдық емес сипатқа ие болуы мүмкін. Егер зардаптар адамға және сыртқы әлем заттарына физикалық әсер етудің нәтижесі болса немесе мүліктік жағдайдың өзгеруіне алып келсе, олар материалдық болып саналады.

Материалдық зардаптар мүліктік және жеке (физикалық) болып бөлінеді. Мүліктік зардаптар нақты залал немесе алынбай қалған пайда келтіруден, ал жеке (физикалық) зардаптар физикалық тұлғаның өмірі мен денсаулығына зиян келтіруден көрінеді.

Материалдық емес зардаптар, қылмыстың объектісі материалды емес (болмашы, сезілмейтін) болған кезде келтіріледі және саяси, ұйымдастырушылық және моральдық залалдың пайда болуымен сипатталады. Мысалы, бұзақылық мәдени, саяси немесе басқа да қоғамдық шараға кедергі келтірумен сипатталады, материалдық емес сипатқа ие елеулі ұйымдастырушылық залал келтіреді. Келтірілген зиянның ауырлық дәрежесіне қарай қоғамдық қатынастар: ауырлығы орташа зиян (жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты жоғалту- ҚР ҚК-нің 104-бабы); ауыр зиян (жәбірленушінің қандай да болсын органын жоғалтуы- ҚР ҚК-нің 130-бабы) нысанында көрініс табады.

Себепті байланыс- бұл объективті келісілгендік, қоғамға қауіпті іс-әрекет пен пайда болған қоғамға қауіпті зардаптардың арасындағы байланыс.

Себепті байланыстың белгілері:

– Уақытша белгі. Бұл дегеніміз іс-әрекет уақыт бойынша пайда болған қоғамға қауіпті зардаптардың алдында болуын білдіреді;

– Жасалған қылмыстық іс-әрекеттің салдарынан қоғамға қауіпті зардаптардың пайда болуының шынайы мүмкіндігінің болуы; Сөйтіп, автокөлікті қатты мастық күйінде жүргізу, әрқашан елеулі зиян келтіру қаупін

туғызады, ал автокөлікті жүргізу куәлігінсіз жүргізу, мысалы ол ұмытылып кеткен жағдайда, ешқандай нақты қауіп туындамайды.

– Кінәлі тұлғамен жасалған іс-әрекет, қауіпті зардаптардың пайда болу себебінің басты шарты болуы тиіс.

6. Қылмыс құрамының объективтік жағының факультативті белгілері

Қылмыстың объективтік жағының факультативті белгілеріне қылмыстың жасалу уақыты, орны мен жағдайы, құралдары мен тәсілдері жатады.

Қылмыстың жасалу уақыты- бұл қылмысты жасаудың ұзақтығы, не ол жасалып жатқан белгілі бір уақыт аралығы. Мысалы, бөлімді немесе қызмет орнын өз бетімен тастап кету қылмыс болып, егер өз бетімен тастап кетушілік бір тәуліктен артық ұзаққа созылсатанылады (ҚР ҚК-нің 372-бабы).

Қылмыстың жасалу орны- бұл қылмыс жасалған аумақ, кеңістік. Мысалы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимінің бұзылуы (ҚР ҚК-нің 293-бабы).

Қылмыстың жағдайы- бұл қылмыс жасаудың шарттары. Мысалы, жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру ерекше жағдайдың ықпалымен: жәбірленушінің күш қолдануынан, қорлауынан немесе ауыр балағаттауынан не өзге де заңға қарсы немесе моральға жат іс-әрекетінен (әрекетсіздігінен) жасалады (ҚР ҚК-нің 98-бабы).

Қылмыстың жасалу тәсілі- бұл қылмыстық іс-әрекет жасаған уақытта кінәлі тұлғаның қолданылатын әдістері мен амалдарының жиынтығы. Тәсіл ретінде күш қолдану, қызметтік бабын пайдалану, алдау, сенімге қиянат ету және т.б. танылады.

Қылмыс жасау құралы- бұл қылмыстық іс-әрекет жасау кезінде тікелей қолданылатын сыртқы әлемнің заттары, мысалы: адам өлтіру кезінде атыс қаруын қолдану.

Қылмысты жасау амалдары- басталып кеткен қылмыстың жасалуын немесе сәтті аяқталуын жеңілдетеді. Мысалы, ұрлықшылар автокөлікті ұрланған мүлікті тездетіп алып шығу үшін пайдаланады.

Қылмыстың объективтік жағының факультативті белгілері үш түрлі мәнге ие:

– Қылмысты сипаттау кезінде факультативті белгілер міндетті бола алады. Мысалы, қарақшылық міндетті түрде ерекше әдісті қолдана отырып, мысалы өмір мен денсаулыққа қауіпті күш қолданумен, не оны қолдану қаупімен жасалады. Егер мұндай амал анықталмаса, онда қарақшылықтың құрамы жоқ болып есептеледі;

– Факультативті белгілер саралаушылық белгілердің мәнін иелене алады. Мысалы, қару қолдана отырып бұзақылық жасау, негізгі құрамға қарағанда қатаң жазаланады;

– Егер факультативті белгілер қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында көрсетілмесе, қылмысты саралауға әсер етпейді, сонда да олар жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар ретінде көрініс таба алады. Осылайша, физикалық немесе психикалық мәжбүрлеу салдарынан қылмыс жасау- жазаны жеңілдетуші мән-жай, ал төтенше жағдайда қылмыс жасау- жазаны ауырлататын мән-жай болып табылады (ҚР ҚК-нің 53, 54 баптары).

№ 1 Тапсырма

Қасымов пен Шардарбеков Іле өзенінде шомылып жатып, қарама-қарсы жағаға қайсысы бірінші жүзіп өтетіні туралы бәстесті. Өзеннің ортасына таман Қасымовтың аяғы

тартылып, ары қарай жүзе алмайтынын сезді. Ол Шардарбековты көмекке шақыра бастады, алайда соңғысы оның көмекке шақырғанына ешбір көңіл аудармай, ары қарай жүзе берді. Қасымов суға батып кетті. Болған оқиғадан кейін Шардарбеков Қасымовқа өзі де дұрыс жүзе алмайтындықтан онымен бірге батып кетуге қорқып, көмек көрсете алмағандығын айтты.

1. Шардарбековтың әрекетсіздігі қауіпті жағдайда қалдырудың объективтік жағын құрай ма? (ҚР ҚК-нің 119-бабы)

2. Егер Шардарбеков Қасымовтың дұрыс жүзе алмайтындығын біліп, оны әдейі өзенді жүзіп өтуге еліктіріп, содан Қасымов суға бата бастаған кезде, көмек көрсетуге мүмкіндігі болса да оған әдейі көмектеспегенде, даудың шешімі өзгерер ме еді? Жауабыңызды түсіндіріңіз.

№ 2 Тапсырма

Саймасаев үйіне түнделетіп келді. Екінші қабатта орналасқан пәтеріне кіріп қалған уақытта, пәтердегі шашылған заттар мен бір жасөспірімді көрді. Саймасаев қолына түскен 5 келі тартатын гантельді алып, жасөспірімге қолын көтеріп оған қарай келуін бұйырды. Алайда жасөспірім оның бұйрығына қарамай, терезені шағып секіріп түсті. Сол кезде Саймасаев оған қолындағы гантельін лақтырып қалды, алайда ол тимеді. Саймасаев төмен түсіп қарағанда, жасөспірімнің өліп қалғанын көрді. Сот-медициналық сарапшы, жасөспірімнің өлімі екінші қабаттан, аяқжолдың бетонды жиегіне құлап, бас сүйектің сынуынан болғандығын анықтады.

1. Саймасаевтың іс-әрекеті жасөспірімнің өлімімен себепті байланыста бола ма?

2. Бас сүйектің сынуы гантельдің құлауы нәтижесінен болғанда, сіздің шешіміңіз өзгегер ме еді? Жауабыңызды негіздеңіз.

№ 3 Тапсырма

Жүк автокөлігінің жүргізушісі Көшербаев рейстен келе жатқанда, жол жүру ережелерін бұза отырып жолсеріктерді алып, оларды жолаушы тасуға жабдықталмаған, автокөліктің қорабына отырғызды. Келе жатқанда, жолаушының біреуі үйінің жанынан өтіп бара жатып, автокөліктен секіріп түскенде, ол жүк автокөлігінің дөңгелегінің астына түсіп, қайтыс болды.

1. Көшербаевпен жіберілген жол жүру ережелерін бұзуы мен жәбірленушінің өлімінің арасында себепті байланыс бар ма?

№ 4 Тапсырма

Рахметов ұрсысып, артынан төбелеске айналған жаңжал нәтижесінде Таласбаевтың басына қатты соққы келтірді. Төбелес аяқталғаннан кейін, біраз уақыттан соң Таласбаевтың басындағы соққы келтірілген жерінде ісік пайда болып, үш сағаттан кейін ол мүлдем есінен танып, ауруханаға жеткізілді. Операция жүргізген хирург, Таласбаевтың бас миының бір қан тамыры жарылып, миға қан кетіп, ол Таласбаевтың өліміне алып келгендігін анықтады.

Сот-медициналық сараптамасының қорытындысына сәйкес, Таласбаевтың бас сүйегінде менингитпен ауырғанның салдарынан қан тамырларының патологиялық өзгерісі болған.

Жәбірленушінің өліміне алып келген Рахметовтың соққысы, жұқарған қан тамырына тиген. Егер ондай соққы сау ағзаға тигенде, ол өлімге алып келмес еді.

1. Рахметовтың іс-әрекеті Таласбаевтың өлімінің себебі болып табылады ма?

№ 5 Тапсырма

Калиеков тыйым салынған уақытта қорықтың территориясында маралдарды аулап жүргенде, қорықшымен ұсталды.

ҚР ҚК-нің 288-бабымен танысыңыз. Қылмыстың жасалу орны істелінген іс-әрекетке әсер ете ме?

Калиековпен жасалған қылмыс құрамының түрін анықтаңыз.

Қолданылатын әдебиеттер:

1. Ағыбаев А.Н. ҚР Қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім. - Алматы. - 2017. - 428б.
2. Ағыбаев А.Н. ҚР Қылмыстық заңына түсіндірме. - Алматы. - 2017. - 615 б.
3. ҚР Қылмыстық кодексі 16 шілде 1997ж. - Алматы: ЮРИСТ, 2022. – 164б.
4. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций под ред. И.Ш.Борчашвили. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. - 632с.
5. Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: «Жеті-жарғы», 2001. – 256 с.
6. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть). Учебник. Изд-е 2-ое, доп. – Алматы: Компьютерно-издательский центр “VITA”. 1998. – 220 с.